

Φραντς Κάφκα

Η Ζοζεφίνα, η τραγουδίστρια ή ο λαός των ποντικιών

Η τραγουδίστριά μας ονομάζεται Ζοζεφίνα. Όποιος δεν την έχει ακούσει δεν ξέρει τη δύναμη του τραγουδιού. Και δεν υπάρχει κανείς που να μην εκστασιάζεται με το τραγούδι της. Κάτι που πρέπει να εκτιμηθεί ακόμη περισσότερο, γιατί το γένος μας δεν τρέφει και ιδιαίτερη συμπάθεια στη μουσική. Η απόλυτη σιωπή είναι η πιο αγαπημένη μουσική μας. Η ζωή μας είναι δύσκολη, δεν μπορούμε - ακόμα και όταν έχουμε προσπαθήσει - να αποτινάξουμε από πάνω μας τα καθημερινά προβλήματα, δεν μπορούμε να ανυψωθούμε σε τόσο απόμακρα επίπεδα, όπως είναι η μουσική. Παρ' όλ' αυτά δεν παραπονιόμαστε και πολύ. Και, όχι μονάχα μια και μοναδική φορά, φτάσαμε μέχρι αυτό το σημείο: Μια ορισμένη πρακτική κατεργαριά, την οποία φυσικά και τη χρειαζόμαστε επίσης κατά τον πιο επείγοντα τρόπο, τη θεωρούμε σαν το μεγαλύτερό μας πλεονέκτημα και με το χαμογελάκι αυτής της κατεργαριάς έχουμε μάθει να παρηγοριόμαστε για όλα, ακόμα και αν κάποια φορά - κάτι που δε συμβαίνει όμως - είχαμε τη λαχτάρα να απολαύσουμε την ευτυχία που χαρίζει η μουσική.

Μονάχα η Ζοζεφίνα είναι μια εξαίρεση: Αγαπάει τη μουσική και γνωρίζει επίσης πολύ καλά να τη μεταδίδει. Είναι η μοναδική. Όταν κλείσει τα μάτια της, η μουσική, ποιος ξέρει για πόσον καιρό θα χαθεί από τη ζωή μας. Έχω σκεφτεί πολύ συχνά πού βρίσκεται στην πραγματικότητα η κατάσταση μ' αυτή τη μουσική. Εμείς είμαστε πέρα για πέρα άμουσοι. Πώς συμβαίνει να καταλαβαίνουμε το τραγούδι της Ζοζεφίνας ή , εφόσον η Ζοζεφίνα αρνιέται να παραδεχτεί την επικοινωνία που έχουμε με το τραγούδι της, να πιστεύουμε τουλάχιστον ότι το καταλαβαίνουμε; Η πιο απλή απάντηση θα ήταν ότι η ομορφιά αυτού του τραγουδιού είναι τόσο μεγάλη, ώστε ακόμα και η πιο χοντροκομμένη αίσθηση δεν μπορεί να της αντισταθεί, αυτή όμως η απάντηση δεν είναι ικανοποιητική. Αν ήταν πράγματι έτσι, θα έπρεπε να έχει κανείς γι' αυτό το τραγούδι, τώρα και για πάντα, το αίσθημα του εξαιρετικού, το αίσθημα ότι μέσα από αυτό το λαρύγγι ηχεί κάτι που ποτέ ως τώρα δεν το είχαμε ακούσει και ότι μας λείπει τελείως η ικανότητα να το ακούσουμε, κάτι για το οποίο μόνο η Ζοζεφίνα μάς κάνει ικανούς και κανείς άλλος.

Αν αυτό όμως εδώ δεν στέκει ακριβώς, κατά τη γνώμη μου, δεν το αισθάνομαι και ούτε έχω παρατηρήσει κατιτί παρόμοιο στους άλλους. Σε πολύ εμπιστευτικό κύκλο ομολογούμε ανοιχτά ο ένας στον άλλον πως το τραγούδι της Ζοζεφίνας, σαν τραγούδι, δεν έχει κάτι το εξαιρετικό.

Είναι πραγματικά, λοιπόν, αυτό το τραγούδι; Παρ' όλη μας τη μουσική άγνοια, έχουμε μεγάλη παράδοση στο τραγούδι: Στα παλιά χρόνια του Λαού μας υπήρχε τραγούδι. Οι μύθοι μιλάνε γύρω απ' αυτό και έχουν διακριθεί μάλιστα τραγούδια, που φυσικά κανείς δεν μπορεί πια να τα τραγουδήσει.

Έτσι, λοιπόν, μια κάποια ιδέα για το τι είναι τραγούδι την έχουμε, κι αυτή η ιδέα δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα στο τραγούδι της Ζοζεφίνας. Είναι πράγματι, λοιπόν, αυτό τραγούδι; Μήπως είναι μονάχα ένα σφύριγμα; Και να σφυρίζουμε, βέβαια, όλοι ξέρουμε, αυτό είναι η κύρια καλλιτεχνική ικανότητα του Λαού μας ή, μάλλον, καμιά ικανότητα, αλλά μια χαρακτηριστική έκφραση ζωής.

Όλοι μας σφυρίζουμε, αλλά φυσικά κανείς δε σκέφτεται να το παρουσιάσει αυτό σαν τέχνη, σφυρίζουμε δίχως να δίνουμε και μεγάλη σημασία, ναι, δίχως να το καταλαβαίνουμε. Και υπάρχουνε πολλοί ανάμεσά μας, μάλιστα, οι οποίοι ούτε καν ξέρουν ότι το σφύριγμα είναι μια από τις ιδιοτυπίες μας. Αν ήταν, λοιπόν, αλήθεια ότι η Ζοζεφίνα δεν τραγουδάει αλλά μονάχα σφυρίζει και, μάλιστα, όπως τουλάχιστον φαίνεται σ' εμένα, δεν ξεπερνάει καν τα όρια του συνηθισμένου σφυρίγματος - και ίσως οι δυνάμεις της να μην της αρκούν σχεδόν γι' αυτό το συνηθισμένο, ενώ ένας απλός αγρότης είναι σε θέση να το καταφέρει ολόκληρη την ημέρα, δίχως προσπάθεια, με τη δουλειά του ταυτόχρονα -, αν όλα αυτά είναι αλήθεια, τότε θα μπορούσε κάλλιστα να αμφισβητηθεί η δήθεν καλλιτεχνική φύση της Ζοζεφίνας, αλλά τότε θα έπρεπε οπωσδήποτε να λυθεί το μυστήριο της μεγάλης επίδρασης που έχει στο κοινό. Αυτό βέβαια που κάνει η Ζοζεφίνα δεν είναι απλώς και μόνο σφύριγμα. Αν κανείς τοποθετηθεί αρκετά μακριά απ' αυτήν και στήσει αυτή ή, ακόμα καλύτερα, αν κάποιος εξετάσει τον εαυτό του απ' αυτή την πλευρά, αν τραγουδάει η Ζοζεφίνα ανάμεσα σε άλλες φωνές και βάλει τα δυνατά του να ξεχωρίσει τη φωνή της, τότε δε θ' ακούσει αναμφισβήτητα τίποτ' άλλο από ένα συνηθισμένο, το πολύ πολύ, λόγω απαλότητας ή αδυναμίας, ένα λιγάκι εντυπωσιακό σφύριγμα.

Για να κατανοήσει κανείς την τέχνη της είναι αναγκαίο όχι μονάχα να την ακούει, αλλά να τη βλέπει κιόλας. Ακόμα, κι αν ήταν αυτό το

καθημερινό μας σφύριγμα, εδώ, σ' αυτό το σημείο υπάρχει η παραδοξότητα ότι κάποιος παίρνει επίσημη θέση για να μην κάνει τίποτ' άλλο, εκτός από το συνηθισμένο. Το σπάσιμο ενός καρυδιού δεν είναι στ' αλήθεια καμιά τέχνη, γι' αυτό κανείς δε θα τολμήσει να μαζέψει ένα κοινό, που για να το διασκεδάσει θα σπάσει μπροστά του καρύδια. Αν όμως, παρ' όλ' αυτά, το κάνει και πετύχει η πρόθεσή του, τότε δε θα πρόκειται πια για ένα απλό σπάσιμο καρυδιών. Ή, καλύτερα, πρόκειται για σπάσιμο καρυδιών, αλλά βγαίνει το συμπέρασμα ότι εμείς δεν είχαμε δει σωστά αυτή την τέχνη, επειδή την κατέχουμε απόλυτα και ότι ετούτος εδώ ο νέος καρυοθραύστης μας δείχνει για πρώτη φορά την πραγματική της υπόσταση, οπότε για την επίδραση αυτή θα μπορούσε να είναι χρήσιμο αν ετούτος εδώ ήταν στο σπάσιμο των καρυδιών λιγότερο ικανός από την πλειοψηφία μας.

Πιθανόν να συμβαίνει το ίδιο και με το τραγούδι της Ζοζεφίνας. Σ' αυτή θαυμάζουμε εκείνο που δε θαυμάζουμε καθόλου σ' εμάς. Εξάλλου, γι' αυτή την τελευταία άποψη συμφωνεί και η ίδια απόλυτα μαζί μας.

Ήμουν κάποτε μπροστά, όταν κάποιος, όπως αυτό συμβαίνει πάρα πολύ συχνά, της σύστησε, και μάλιστα πάρα πολύ σεμνά, να λάβει υπόψη της και το γενικό, λαϊκό σφύριγμα, αλλά αυτό ήταν ήδη πολύ για τη Ζοζεφίνα. Ένα τόσο αυθάδικο και αλαζονικό χαμόγελο, σαν το δικό της τότε, δεν έχω δει ποτέ ως τα τώρα. Αυτή, που εξωτερικά είναι στ' αλήθεια η τέλεια τρυφερότητα προσωποποιημένη, εντυπωσιακά τρυφερή, ακόμα και για τον πλούσιο σε τέτοια γυναικεία πρόσωπα λαό μας, φέρθηκε τότε στην κυριολεξία απαίσια. Κατάφερε, όμως, με την υπερβολική της ευαισθησία να το καταλάβει αμέσως και να συγκρατηθεί.

Εν πάση περιπτώσει, με κάθε συσχετισμό ανάμεσα στην τέχνης της και στο σφύριγμα, γι' αυτούς που έχουν αντίθετη γνώμη, νιώθει μονάχα περιφρόνηση και, πιθανόν, ένα ανομολόγητο μίσος. Αυτό δεν είναι συνηθισμένη ματαιοδοξία, γιατί αυτή η αντιπολίτευση - στην οποία μισοανήκω κι εγώ - δεν τη θαυμάζει στα σίγουρα λιγότερο απ' ό,τι η μάζα, αλλά η Ζοζεφίνα δεν απαιτεί μονάχα να τη θαυμάζουν, αλλά να τη θαυμάζουν με τον τρόπο που έχει η ίδια καθορίσει, μονάχα ο θαυμασμός δε την ενδιαφέρει καθόλου. Και όταν κανείς κάθεται μπροστά της το καταλαβαίνει. Αντίπραξη της κάνουν μονάχα όταν βρίσκονται μακριά της. Όταν όμως κάποιος κάθεται μπροστά της, το ξέρει: Αυτό εδώ που σφυρίζει ετούτη, δεν είναι σφύριγμα.

Επειδή το σφύριγμα ανήκει σ' αυτή την κατηγορία των συνηθειών

μας που γίνονται δίχως σκέψη, θα μπορούσε κανείς να νομίζει πως το ακροατήριο της Ζοζεφίνας σφυρίζει κι αυτό. Η τέχνη της μας αρέσει και όταν νιώθουμε ευχαριστημένοι σφυρίζουμε. Το ακροατήριό της, όμως, δε σφυρίζει, κρατάει νεκρική σιγή.

Έτσι, σαν παίρνουμε κι εμείς μέρος στην πολυπόθητη γαλήνη, από την οποία μας κρατάει μακριά, τουλάχιστον μακριά το ίδιο μας το σφύριγμα, σιωπάινουμε. Είναι άραγε το τραγούδι της που μας συνεπαίρνει ή μάλλον η επίσημη σιγή που περιβάλλει την αδύνατη φωνούλα;

Κάποτε συνέβη το εξής: κάποιο παλαβό μικρό πράγμα άρχισε να σφυρίζει με όλη του την αθωότητα τη στιγμή που τραγουδούσε η Ζοζεφίνα. Λοιπόν, ήταν ακριβώς το ίδιο μ' εκείνο που ακούγαμε από τη Ζοζεφίνα. Εκεί μπροστά, παρ' όλο το ρουτινιάρικο ύφος του, το πάντοτε δειλό σφύριγμα και, εδώ στο κοινό, το άδολο παιδικό σφύριγμα, ήταν αδύνατο να ξεχωρίσει κανείς τη διαφορά. Κι όμως, γιουχάραμε και σφυρίξαμε, αποδοκιμάζοντας ευθύς αμέσως τον ταραξία, αν και δεν ήταν καθόλου αναγκαίο, διότι εκείνος, τρομαγμένος και ντροπιασμένος, τρύπωσε κάπου και εξαφανίστηκε, ενώ η Ζοζεφίνα έβγαζε θριαμβευτικές κορόνες, εκτός εαυτού, με τα προτεταμένα χέρια και τον τεντωμένο σε αφάνταστο σημείο λαιμό.

Έτσι είναι αυτή πάντοτε: κάθε μικρολεπτομέρεια, κάθε σύμπτωση, κάθε αντίδραση, ένα σούρσιμο στην πλατεία, ένα τρίξιμο των δοντιών, μια κάποια μικροβλάβη του φωτισμού, τα θεωρεί κατάλληλα για ν' αυξήσει την επίδραση του τραγουδιού της. Σύμφωνα με τη γνώμη της τραγουδάει μπροστά σε κουφούς. Οι ενθουσιώδεις εκδηλώσεις θαυμασμού και τα χειροκροτήματα δε λείπουν, αλλά πραγματική κατανόηση, όπως τη θεωρεί τουλάχιστον αυτή, έχει μάθει εδώ και καιρό να μην περιμένει πια. Έτσι, αντιμετωπίζει όλες τις ενοχλήσεις με μεγάλη άνεση. Οτιδήποτε έρχεται απέξω, για να εναντιωθεί στην καθαρότητα του τραγουδιού της, νικιέται με εύκολο αγώνα ή μάλλον δίχως αγώνα, απλώς με την απλή αντιπαράθεση μπορεί να βοηθήσει να αφυπνιστεί το πλήθος, να του διδάξει, αν όχι κατανόηση, τουλάχιστο συνειδητοποιημένο θαυμασμό. Αφού, όμως, την εξυπηρετούν κατ' αυτό τον τρόπο οι μικρές καταστάσεις, πόσο μάλλον οι μεγάλες.

Η ζωή μας είναι πολύ ανήσυχη, η κάθε μέρα φέρνει μαζί της εκπλήξεις, αγωνίες, ελπίδες και τρόμους, έτσι που ο καθένας χωριστά, απομονωμένα, θα ήταν αδύνατο να τα υποφέρει όλ' αυτά, αν δεν είχε

διαρκώς μέρα και νύχτα το στήριγμα των συντρόφων. Αλλά κι έτσι ακόμα, οι δυσκολίες είναι συχνά πολύ αβάσταχτες.

Καμιά φορά τρέμουν και χίλιοι ώμοι ακόμα κάτω από το φορτίο, που στην πραγματικότητα έχει οριστεί μονάχα για έναν. Τότε η Ζοζεφίνα νιώθει ότι έχει έρθει η ώρα της. Βρίσκεται κιόλας εκεί· το τρυφερό πλάσμα που πάλλεται κάτω από το στήθος είναι σαν να έχει συγκεντρώσει όλες του τις δυνάμεις στο τραγούδι, λες και της έχει αφαιρεθεί ό,τι δεν εξυπηρετεί άμεσα το τραγούδι, κάθε δύναμη, σχεδόν κάθε δυνατότητα ζωής, σαν να είναι απογυμνωμένη, εγκαταλειμμένη, ολοκληρωτικά παραδομένη στην προστασία καλών πνευμάτων, σαν να γνωρίζει ότι, καθώς είναι έτσι αποπνευματωμένη, χαμένη στο τραγούδι της, μπορεί το παραμικρό ψυχρό φύσημα του αέρα να τη σκοτώσει.

Αλλά, ακριβώς σε μια τέτοια στιγμή, φροντίζουμε εμείς, οι δήθεν αντίπαλοί της, να λέμε: "Δεν είναι σε θέση ούτε να σφυρίξει". Τόσο τρομακτικά πρέπει να προσπαθήσει να βγάλει με το ζόρι - δε μιλάμε βέβαια για τραγούδι, αλλά κατά κάποιον υποφερτό τρόπο - το παραδοσιακό σφύριγμα της χώρας. Έτσι μας φαίνεται, αλλά αυτό εδώ, όπως έχει ήδη ειπωθεί, είναι μια αναπόφευκτη, αλλά παροδική και γρήγορα περαστική εντύπωση. Ήδη βυθιζόμαστε βαθιά μέσα στην αίσθηση του πλήθους, που ζεστό, σώμα με σώμα, ακούει κρατώντας την αναπνοή του.

Για να μπορέσει να μαζέψει γύρω της αυτό το πλήθος του Λαού μας - που συχνά βρίσκεται σχεδόν πάντοτε σε αέναη κίνηση, με όχι και πολύ συχνά ξεκαθαρισμένους στόχους και βλέψεις -, θα πρέπει συνήθως η Ζοζεφίνα να μην κάνει τίποτ' άλλο, εκτός από το (με γερμένο προς τα πίσω το κεφαλάκι, με μισάνοιχτο το στόμα, με στραμμένα τα μάτια της προς τα ύψη) να πάρει αυτή τη θέση, που σημαίνει ότι σκοπεύει να τραγουδήσει. Αυτό μπορεί να το κάνει όπου θέλει, δεν πρέπει να είναι σώνει και καλά ορατός χώρος - οποιαδήποτε κρυφή, διαλεγμένη από μια στιγμιαία διάθεση γωνιά είναι το ίδιο χρησιμοποιήσιμη.

Η είδηση ότι θέλει να τραγουδήσει διαδίδεται αμέσως και σε λίγο τα πλήθη μαζεύονται, λες και κάνουν λιτανεία. Μερικές φορές βέβαια παρουσιάζονται εμπόδια, η Ζοζεφίνα προτιμά να τραγουδάει ακριβώς μέσα σε περιόδους αναταραχής· πολυποίικιλες φροντίδες και ανάγκες μας αναγκάζουν ν' ακολουθούμε τους πιο διαφορετικούς δρόμους και,

έτσι, με την καλύτερη θέληση δεν μπορεί να συγκεντρωθεί κανείς τόσο γρήγορα, όσο επιθυμεί η Ζοζεφίνα· γι' αυτό στήνεται εκεί, στη μεγαλόπρεπή της πόζα, ίσως για ένα διάστημα δίχως αρκετό ακροατήριο - κατόπιν, φυσικά, γίνεται έξω φρενών, κοπανάει το έδαφος με τα πόδια της, βρίζει και καταριέται μ' έναν τρόπο που δεν ταιριάζει καθόλου σ' ένα κορίτσι και, κοντά σ' όλα αυτά, δαγκώνει κιόλας.

Ακόμα όμως και μια τέτοια συμπεριφορά δε ζημιώνει καθόλου τη φήμη της. Αντί κανείς να περιορίσει λίγο τις υπερβολικές της απαιτήσεις, κάνει προσπάθεια να τις ικανοποιήσει. Στέλνονται αγγελιοφόροι για να συγκεντρώσουν ακροατές. Όταν συμβαίνει κάτι τέτοιο, το κρατάνε μυστικό απ' αυτήν. Τότε βλέπει κανείς στους δρόμους της περιοχής στημένους φρουρούς που κάνουν νόημα σ' αυτούς που πλησιάζουν να βιαστούν. Κι αυτό διαρκεί τόσο, ώσπου να συγκεντρωθεί τελικά ένας ανεκτός αριθμός ακροατών.

Τι είναι εκείνο που σπρώχνει το Λαό να κοπιάζει τόσο πολύ για τη Ζοζεφίνα; Μια ερώτηση, για την οποία δεν είναι πιο εύκολο να βρεθεί απάντηση, απ' αυτήν που πρέπει να δοθεί για το τραγούδι της Ζοζεφίνας και που μαζί της επίσης συνδέεται. Θα μπορούσε κανείς να τη διαγράψει και να τη συνδέσει εντελώς με τη δεύτερη απάντηση, αν μπορούσε να σταθεί ο ισχυρισμός ότι ο Λαός είναι αφοσιωμένος δίχως όρους στη Ζοζεφίνα λόγω του τραγουδιού της, δεν είναι όμως αυτή η περίπτωση.

Ο Λαός μας δε γνωρίζει την ανεπιφύλακτη, τη δίχως όρους αφοσίωση. Αυτός ο Λαός, που αγαπάει πάνω απ' όλα την αναμφισβήτητη ακίνδυνη πονηριά, τον παιδικό ψίθυρο, το σίγουρα αθώο κουτσομπολιό που μόλις βγαίνει από τα χείλη, ένας τέτοιος Λαός δεν μπορεί να δοθεί δίχως όρους, αυτό το καταλαβαίνει πολύ καλά και η Ζοζεφίνα και ακριβώς αυτό είναι που μάχεται μ' όλη την έκταση των ευαίσθητων χορδών της. Τώρα, βέβαια, με τέτοιες γενικές κρίσεις, δεν πρέπει φυσικά κανείς να φτάνει και πολύ μακριά, ο Λαός όμως είναι αφοσιωμένος στη Ζοζεφίνα, αλλά όχι δίχως όρους. Δε θα ήταν, π.χ., ικανός να γελάσει εις βάρος της Ζοζεφίνας. Μπορεί κανείς να το ομολογήσει: Είναι μερικά πράγματα στη Ζοζεφίνα που προκαλούν το γέλιο. Αυτό, όμως, καθαυτό το γέλιο είναι πολύ εύκολο σ' εμάς. Παρ' όλη την αθλιότητα της ζωής μας, ένα ελαφρύ γέλιο το κουβαλάμε κατά κάποιον τρόπο πάντα μαζί μας. Αλλά για τη Ζοζεφίνα δε γελάμε.

Μερικές φορές έχω την εντύπωση ότι έτσι μπορώ να εννοήσω τη συμπεριφορά του Λαού προς τη Ζοζεφίνα: ότι αυτήν, αυτό το εύθραυστο

- που χρειάζεται άπειρη προφύλαξη -, αυτό το εξαίσιο λόγω του τραγουδιού του πλάσμα, του το έχουν εμπιστευτεί και έχει την υποχρέωση να το φροντίζει.

Ο λόγος γι' αυτό δεν είναι σε κανέναν ξεκαθαρισμένος, μόνο το γεγονός φαίνεται να είναι σίγουρο. Μ' αυτό, όμως, που έχει ανατεθεί σε κάποιον να το προστατεύει δε γελάει κανένας. Να γελάσει θα ήταν παράλειψη καθήκοντος. Αυτό είναι το πιο υψηλό επίπεδο μοχθηρίας, αυτό που κάνουν οι πιο κακεντρεχείς από εμάς, όταν λένε πολλές φορές για τη Ζοζεφίνα: "Όταν βλέπουμε τη Ζοζεφίνα, το χαμόγελο σβήνει από το στόμα μας". Μ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, ο Λαός φροντίζει για τη Ζοζεφίνα, με τον τρόπο του πατέρα που έχει αναλάβει ένα παιδί, το οποίο κανείς δεν ξέρει κιόλας αν απλώνει το χέρι του προς αυτόν ικετευτικά ή με απαίτηση.

Θα μπορούσε κανείς να πιστεύει ότι ο Λαός μας δεν είναι ικανός να εκπληρώσει τέτοια πατρικά καθήκοντα· στην πραγματικότητα όμως τα εκτελεί, τουλάχιστον στην περίπτωση αυτή, υποδειγματικά. Κανένας δεν θα ήταν σε θέση να καταφέρει μονάχος του αυτό που είναι σε θέση να το κάνει στην περίπτωση αυτή ο Λαός στο σύνολο.

Μα και φυσικά, η διαφορά ισχύος ανάμεσα στο Λαό και στον ένα μόνο του είναι τόσο τρομαχτική. Είναι αρκετό να τραβήξει τον προστατευόμενο κοντά στη ζεστασιά του και είναι αρκετά προφυλαγμένος.

Στη Ζοζεφίνα, φυσικά, κανείς δεν έχει την τόλμη να μιλήσει για τέτοια πράγματα. "Βγάζω τη γλώσσα στην προστασία σας", λέει. "Καλά, καλά, μας βγάζεις τη γλώσσα", σκεφτόμαστε εμείς. Κι εκτός απ' αυτό, δεν είναι αλήθεια καμιά έλλειψη αναγνώρισης από μέρους της· όταν αυτή επαναστατεί, είναι πέρα για πέρα παιδικός τρόπος έκφρασης της ευγνωμοσύνης της.

Και ο τρόπος του πατέρα είναι να μη δίνει σημασία σ' αυτό. Συμβαίνει όμως και κάτι άλλο - που είναι ακόμα πιο δύσκολο να εξηγηθεί -, που αφορά αυτή τη σχέση ανάμεσα στο Λαό και στη Ζοζεφίνα. Η Ζοζεφίνα έχει την εντελώς αντίθετη γνώμη, πιστεύει πως αυτή είναι που προστατεύει το Λαό. Το τραγούδι της είναι που μας σώζει, δήθεν, από άσκημες πολιτικές ή οικονομικές καταστάσεις. Ούτε λίγο ούτε πολύ, είναι αυτό που διορθώνει την κατάσταση, κι αν δεν μπορεί να διώξει το κακό, τουλάχιστο μας δίνει τη δύναμη να το υποφέρουμε.

Αυτή δεν το εκφράζει το όλο πράγμα έτσι, μα ούτε και διαφορετικά,

μιλάει γενικά πολύ λίγο, παραμένει σιωπηλή ανάμεσα στα φλύαρα στόματα, τα μάτια της αστραποβολούν, από το κλειστό της στόμα - πολλοί λίγοι ανάμεσά μας μπορούν να κρατούν το στόμα τους κλειστό, αυτή είναι ικανή - μπορεί να το διαβάσει κανείς. Με την κάθε άσκημη είδηση - και, μερικές φορές, έρχονται απανωτές, η μια πίσω από την άλλη, ψεύτικες και μισοαληθινές μαζί -, αυτή σηκώνεται αμέσως, ενώ συνήθως σέρνεται κουρασμένη στο πάτωμα, σηκώνεται, τεντώνει το λαιμό της και ρίχνει μια ματιά, προσπαθώντας ν' αγκαλιάσει με το βλέμμα το κοπάδι της, όπως ο βοσκός πριν από την καταιγίδα. Βέβαια, ακόμα και τα παιδιά έχουν παρόμοιες απαιτήσεις με τον άγριο, ατίθασο τρόπο τους, αλλά της Ζοζεφίνας δεν είναι τόσο αδικαιολόγητος όπως εκείνων. Φυσικά δε μας σώζει και δεν μας δίνει την παραμικρή δύναμη, είναι εύκολο να παριστάνει κανείς το σωτήρα αυτού του Λαού, που είναι ψημένος στα βάσανα, που δεν προφυλάγεται, γρήγορος στις αποφάσεις του, που ξέρει καλά το θάνατο, μονάχα φαινομενικά δειλός μέσα σ' αυτή τη ριψοκίνδυνη ατμόσφαιρα, στην οποία ζει διαρκώς και, πέρ' απ' αυτό, είναι το ίδιο γόνιμος όσο και θαρραλέος είναι εύκολο, λέω, να εμφανιστεί τελευταίος και καταϊδρωμένος, σαν σωτήρας αυτού του Λαού, που έχει διασωθεί κατά κάποιον τρόπο από μόνος του, ακόμα και με θυσίες που κάνουν τον ερευνητή της ιστορίας - γενικά, παραμελούμε την ιστορική έρευνα - να παγώνει από τρομάρα.

Και, όμως, είναι αλήθεια πως, όταν βρισκόμαστε σε περιόδους ανάγκης, ακούμε τη φωνή της Ζοζεφίνας καλύτερα από άλλοτε. Οι απειλές που κρέμονται από πάνω μας, μας κάνουν πιο ήσυχους, πιο σεμνούς, πιο προσαρμοστικούς στο σύνδρομο εξουσίας της Ζοζεφίνας. Συγκεντρωνόμαστε με προθυμία, μας κάνει χαρά να στριμωχνόμαστε ο ένας πάνω στον άλλον, ιδίως γιατί αυτό συμβαίνει με μίαν αφορμή που είναι τελείως έξω από την κυρίως υπόθεση. Είναι σαν να πίνουμε μαζί στα γρήγορα - ναι, η βιασύνη είναι αναγκαία, η Ζοζεφίνα το ξεχνάει αυτό πολύ συχνά - με μια κούπα της Ειρήνης πριν από τον αγώνα. Δεν είναι τόσο πολύ μια συναυλία τραγουδιού, όσο μια λαϊκή συγκέντρωση και, μάλιστα, μια συγκέντρωση κατά την οποία, εκτός απ' αυτό το ασθενικό σφύριγμα εκεί μπροστά, όλα είναι απολύτως ήσυχα. Η στιγμή είναι πολύ σοβαρή για να το ρίξει κανείς στις φλυαρίες. Μια τέτοια σχέση, φυσικά, δε θα μπορούσε να ικανοποιήσει καθόλου τη Ζοζεφίνα. Παρά την υστερική αυτή δυσθυμία που γεμίζει τη Ζοζεφίνα εξαιτίας της ποτέ τελείως ξεκαθαρισμένης θέσης της, δε διακρίνει μερικά πράγματα,

τυφλωμένη από την υπερβολική ιδέα που έχει για τον εαυτό της και μπορεί ακόμα, δίχως μεγάλο κόπο, να παραβλέπει και πιο πολλά, ένα σμήνος από κόλακες κινείται κατ' αυτή την έννοια, στην ουσία βέβαια, με μια γενικότερα χρήσιμη έννοια -αλλά μονάχα σαν δευτερεύον ζήτημα, αγνοημένη να τραγουδάει στη γωνιά μιας λαϊκής συγκέντρωσης, παρ' όλο ότι, αυτό καθαυτό, δε θα ήταν καθόλου ασήμαντο -, δε θα θυσιάζε στα σίγουρα το τραγούδι της.

Όμως δεν πρέπει να το κάνει αυτό, γιατί η τέχνη της δεν περνάει απαρατήρητη. Παρ' όλο ότι εμείς είμαστε στο βάθος απασχολημένοι με εντελώς διαφορετικά πράγματα και δεν κρατάμε μονάχα ησυχία για χάρη του τραγουδιού της, και μερικοί μάλιστα δεν προσέχουν καθόλου, αλλά χώνουν το πρόσωπό τους μέσα στη γούνα του γείτονα, ενώ η Ζοζεφίνα φαίνεται να κοπιάζει μάταια εκεί πάνω, φτάνει παρ' όλ' αυτά - και κανείς δεν μπορεί να το αρνηθεί - κάτι από το τραγούδι της και σ' εμάς. Αυτό το σφύριγμα που ακούγεται, ενώ απ' όλους τους άλλους έχει απαιτηθεί σιωπή, φτάνει στον καθένα χωριστά σαν ένα μήνυμα του Λαού. Το λεπτό σφύριγμα της Ζοζεφίνας ανάμεσα στις βαριές αποφάσεις, είναι σχεδόν όπως η δυστυχισμένη ύπαρξη του Λαού μας ανάμεσα στην οχλαγωγία του εχθρικού κόσμου.

Η Ζοζεφίνα υποστηρίζεται, αυτό το τίποτα σε φωνή, αυτό το τίποτα σε απόδοση, υποστηρίζεται και βρίσκει το δρόμο σ' εμάς, κάνει καλό να το συλλογίζεται κανείς αυτό. Έναν πραγματικό καλλιτέχνη του τραγουδιού, αν μπορούσε να βρεθεί ποτέ ένας τέτοιος ανάμεσά μας, δεν θα μπορούσαμε να τον ανεχτούμε στα σίγουρα μια τέτοια εποχή και θα απορρίπταμε με μια φωνή την ανοησία μιας τέτοιας απόφασης.

Ας προφυλάγεται η Ζοζεφίνα από την συνειδητοποίηση του ότι το γεγονός πως την ακούμε είναι μια απόδειξη ενάντια στο τραγούδι της. Μια κάποια υπόνοια για τη στάση μας την έχει βέβαια, γιατί άραγε ν' αρνιέται τόσο παθιασμένα ότι την ακούμε, αλλά παρ' όλ' αυτά τραγουδάει, δίχως να δίνει σημασία στην υποψία αυτή.

Έτσι κι αλλιώς, όμως, θα υπήρχε πάντοτε μια παρηγοριά γι' αυτήν: την ακούμε κατά κάποιο τρόπο πραγματικά, πιθανόν το ίδιο όπως ακούει κανείς έναν καλλιτέχνη του τραγουδιού - έναν πραγματικό τραγουδιστή. Εκείνη καταφέρνει να έχει μια τέτοια επίδραση, που μάταια θαπροσπαθούσε ένας καλλιτέχνης του τραγουδιού να την έχει σ' εμάς και που αποδίδεται ακριβώς και μόνο στα ανεπαρκή μέσα που διαθέτει.

Αυτό έχει απόλυτη συνάφεια με τον τρόπο της ζωής μας. Στο Λαό μας κανείς δε γνωρίζει την ηλικία της νεότητας, ούτε καν την ελαχιστότερη παιδική ηλικία. Βέβαια, εμφανίζονται τακτικά τέτοιου είδους απαιτήσεις, πρέπει να εγγυάται κανείς στα παιδιά μια ιδιαίτερη ελευθερία, μια ιδιαίτερη προφύλαξη, τα δίκια τους για λίγη ξεγνοιασιά, για λίγη άσκοπη περιπλάνηση, για λίγο παιχνίδι, αυτό το δίκαιο είναι σωστό να το αναγνωρίζει κανείς και να βοηθάει στην εκπλήρωσή του.

Τέτοιου είδους απαιτήσεις παρουσιάζονται συχνά και σχεδόν ο καθένας τις επιδοκιμάζει, δεν υπάρχει τίποτα που να επιδοκίμαζε κανείς πιο πολύ, αλλά δεν υπάρχει τίποτα που στην πραγματικότητα της ζωής μας θα γινόταν λιγότερο αποδεκτό, επιδοκιμάζει κανείς τις απαιτήσεις, κάνει προσπάθειες σύμφωνα με το πνεύμα τους, αλλά σε λίγο όλα είναι πάλι όπως ήταν πριν. Η ζωή μας, με λίγα λόγια, είναι τέτοια, ώστε ένα παιδί μόλις μπορεί να περπατήσει λιγάκι και να ξεχωρίσει το περιβάλλον του κάπως, πρέπει να φροντίζει τον εαυτό του όπως ακριβώς ένας ενήλικος.

Οι περιοχές στις οποίες πρέπει να ζούμε, κυρίως για οικονομικούς λόγους, εδώ κι εκεί σκορπισμένες, είναι πάρα πολύ μεγάλες, οι εχθροί μας είναι πάρα πολλοί, οι κίνδυνοι που μας παραμονεύουν παντού είναι ανυπολόγιστοι - δεν μπορούμε να κρατήσουμε τα παιδιά μας μακριά από τον αγώνα για επιβίωση, αν το κάναμε αυτό, θα συντομεύαμε το τέλος τους.

Κοντά σ' αυτούς τους λυπηρούς λόγους, υπάρχει ακόμα ένας βασικότερος: η μια γενιά - και η καθεμιά είναι πολυάριθμη - πιέζει την άλλη, τα παιδιά δεν έχουν καιρό να είναι παιδιά. Μπορεί σε άλλους λαούς τα παιδιά να φροντίζονται περισσότερο, μπορεί εκεί να χτίζονται σχολεία για τα παιδιά, μπορεί απ' αυτά τα σχολεία να βγαίνουν τα παιδιά σαν θάλασσα πολλά, εν τούτοις το μέλλον του Λαού, για πάρα πολύν καιρό, μέρα με τη μέρα, είναι αυτά τα ίδια τα παιδιά που κυκλοφορούν εκεί. Εμείς δεν έχουμε σχολεία, αλλά από το Λαό μας ξεχύνονται, στα συντομότερα χρονικά διαστήματα, τα ανυπολόγιστα κοπάδια των παιδιών μας, τσιρίζοντας ή σφυρίζοντας χαρούμενα, κι όσα δεν μπορούνε αν σφυρίξουν ακόμα, κουτρουβαλάνε κάνοντας τούμπες ή από τη δύναμη της πίεσης κολλάνε, όσα δεν μπορούνε να τρέξουν ακόμα, παρασύροντας αδέξια με τη μάζα τους ό,τι βρίσκεται μπροστά τους, όσο δεν μπορούν να δουν ακόμα τα παιδιά μας! Και όχι όπως σ' εκείνα τα σχολεία, τα ίδια παιδιά, όχι πάντα, πάντοτε νέα, δίχως τέλος,

δίχως διακοπή - δεν έχει εμφανιστεί καλά καλά ένα παιδί και δεν είναι πια παιδί, αλλά ήδη συνωστίζονται πίσω του τα νέα παιδικά προσωπάκια, αξεχώριστα μέσα στο πλήθος τους και στη βιασύνη τους, ρόδινα από ευτυχία.

Βέβαια, όσο ωραίο κι αν μπορεί να είναι αυτό, και πόσο πολύ μπορούν να μας ζηλεύουν οι άλλοι γι' αυτό, και με το δίκιο τους, μια πραγματική παιδική ηλικία δεν μπορούμε να προσφέρουμε στα παιδιά μας. Κι αυτό εδώ έχει τις συνέπειές του. Μια ορισμένη, απέθαντη, ανίκητη παιδικότητα κυριαρχεί στο Λαό μας. Σε τέλεια αντίθεση με την καλύτερή μας, την αλάθευτη πρακτική λογική, ενεργούμε μερικές φορές εντελώς ηλίθια, άσκοπα, σπάταλα, γενναιόδωρα, ελαφρόμυαλα, κι όλα αυτά, συχνά, χάριν αστειότητας. Κι αν η χαρά μας δεν μπορεί φυσικά να έχει πια ολόκληρη τη δύναμη της παιδικής χαράς, κάτι απ' αυτήν εξακολουθεί να ζει μέσα της, στα σίγουρα.

Απ' αυτή την παιδικότητα του Λαού μας κερδίζει πάντα η Ζοζεφίνα. Αλλά ο Λαός μας δεν παιδοφέρνει μονάχα, είναι και κατά κάποιον τρόπο γερασμένος πριν την ώρα του, παιδική ηλικία και γηρατειά λειτουργούν σ' εμάς διαφορετικά απ' ό,τι στους άλλους. Δεν έχουμε εφηβική ηλικία, είμαστε αμέσως ενήλικοι, και ενήλικοι παραμένουμε για ένα μεγάλο διάστημα, μια κάποια κούραση και απόγνωση σημαδεύουν με βαθιά και ανεξίτηλα ίχνη την τόσο ανθεκτική στο σύνολό της και αισιόδοξη φύση του Λαού μας.

Μ' αυτό έχει απόλυτη σχέση στα σίγουρα και η τέλεια άγνοια που έχουμε για τη μουσική. Είμαστε πολύ γέροι για τη μουσική, η αναστάτωση που προκαλεί η ορμή της, δεν ταιριάζει καθόλου με το βάρος που κουβαλάμε· κουρασμένοι όπως είμαστε, "κλοτσάμε" στο άκουσμά της. Έχουμε επιτρέψει και αρκούμαστε στο σφύριγμα. Λιγάκι σφύριγμα, αραιά και που, αυτό είναι το καλύτερο και το πιο σωστό για μας. Αν τύχαινε, όμως, και υπήρχαν, ο χαρακτήρας των λαϊκών συντρόφων θα έπρεπε να τα έχει καταπνίξει πολύ πριν από την ανάπτυξή τους.

Αντιθέτως, η Ζοζεφίνα μπορεί να σφυρίζει όπως της γουστάρει, ή να τραγουδάει, ή να κάνει αυτό που το ονομάζει εκείνη όπως θέλει. Δε μας ενοχλεί, μας ταιριάζει αυτό, μπορούμε πολύ άνετα να το υποφέρουμε. Αν μέσα σ' αυτό εμπεριέχεται και το ελάχιστο ίχνος μουσικής, είναι μειωμένο στον ελάχιστο βαθμό που μπορεί να υπάρξει. Μια κάποια μουσική παράδοση διατηρείται, δίχως όμως να μας βαραίνει

διόλου.

Η Ζοζεφίνα, όμως, προσφέρει σ' αυτόν τον, κατ' αυτόν τον τρόπο μαθημένο, Λαό και άλλα ακόμα. Στις συναυλίες της, ιδιαίτερα σε κρίσιμες περιόδους, μονάχα οι πολύ νέοι δείχνουν πραγματικό ενδιαφέρον για την τραγουδίστρια, σαν τέτοια που είναι, μόνον αυτοί παρακολουθούν με έκπληκτο θαυμασμό πώς ζαρώνει τα χείλη, πώς φυσάει τον αέρα ανάμεσα από τα χαριτωμένα μπροστινά της δόντια, πώς πέφτει κάτω, ξερή από θαυμασμό για τους τόνους που καταφέρνει και βγάζει η ίδια, και εκμεταλλεύεται αυτή της τη λιποθυμιά για να πάρει φόρα, καταφέροντας μια νέα, ακατανόητα εκπληκτική για τις δυνατότητές της απόδοση, αλλά το μεγαλύτερο στο σύνολότου πλήθος - αυτό μπορεί να το διακρίνει κανείς καθαρά - έχει αποτραβηχτεί στον εαυτό του.

Εδώ, ανάμεσα στις αναγκαίες παύσεις, ανάμεσα στους αγώνες του, ο Λαός ονειρεύεται, είναι σα να λύνονται τα μέλη του καθένα χωριστά, είναι σα να επιτρέπουν για μια φορά στον ανήσυχο, στον ακατάπαυστα κινητικό να ξαπλώσει φαρδύς πλατύς στο μεγάλο ζεστό κρεβάτι του Λαού και να τεντωθεί όπως του αρέσει. Και μέσα σ' αυτά τα όνειρα αντηχεί εδώ και εκεί το σφύριγμα της Ζοζεφίνας. Εκείνη το ονομάζει μαργαριταρένιο, εμείς το λέμε κοπανιστό! Ενώ, όμως, ταιριάζει απόλυτα με το χώρο του, όσο πουθενά αλλού, σαν μουσική που δεν βρίσκει ποτέ άλλοτε την κατάλληλη στιγμή, μέσα του βρίσκεται κάτι από τη φτωχή, κουτσουρεμένη, σύντομη παιδική ηλικία, κάτι από τη χαμένη ευτυχία που δε θαξαναβρεθεί ποτέ, αλλά και κάτι από τη σημερινή δραστήρια ζωή, από τη μικρή, ακατανόητη, κάθε άλλο παρά απονεκρωμένη και γεμάτη διεκδίκηση ευθυμία της.

Κι όλ' αυτά δε λέγονται, σ' αλήθεια, με ηχηρούς τόνους, αλλά ελαφρά, ψιθυριστά, εμπιστευτικά και, μερικές φορές, λίγο βραχνά. Μα φυσικά αυτό είναι σφύριγμα, τι άλλο μπορεί να είναι; Το σφύριγμα είναι η γλώσσα του Λαού μας, κάποιος βέβαια σφυρίζει σ' ολόκληρη τη ζωή του και δεν το ξέρει, εδώ όμως το σφύριγμα έχει απελευθερωθεί από τα δεσμά της καθημερινής ζωής και λυτρώνει κι εμάς για κάποιες στιγμές. Στα σίγουρα, αυτές τις παραστάσεις δε θα θέλαμε να τις στερηθούμε. Αλλά απ' αυτό το σημείο μέχρι τον ισχυρισμό της Ζοζεφίνας ότι μας δίνει σε κάτι τέτοιες στιγμές δυνάμεις κλπ. κλπ., ο δρόμος τραβάει πολύ μακριά. Και, φυσικά, για τους συνηθισμένους ανθρώπους και όχι για τους κόλακες της Ζοζεφίνας. "Πώς θα μπορούσε να είναι αλλιώς", λένε αυτοί με μίαν ιδιαίτερα αθώα θρασύτητα, "πώς θα μπορούσε κανείς να

εξηγήσει διαφορετικά την τρομακτική προσέλευση του κόσμου και μάλιστα σε στιγμές άμεσου κινδύνου", εξηγούν, "η οποία ήδη πολλές φορές έχει εμποδίσει την ικανοποιητική, έγκαιρη άμυνα ενάντια στον κίνδυνο;". Βέβαια, αυτό το τελευταίο είναι δυστυχώς σωστό, δεν ανήκει όμως στους τιμητικούς τίτλους που φέρει η Ζοζεφίνα και, μάλιστα, όταν προσθέσει κανείς πως άμα τέτοιες συγκεντρώσεις έχουν διαλυθεί απρόσμενα από τον εχθρό και μερικοί από τους δικούς μας έχασαν εκεί τη ζωή τους, η Ζοζεφίνα που είναι για όλα υπεύθυνη, βεβαίως, που με το σφύριγμά της τράβηξε προς το μέρος μας πιθανόν τον εχθρό, κατείχε πάντοτε την πιο σίγουρη θεσούλα και κάτω από την προστασία των οπαδών της εξαφανίστηκε πρώτη πρώτη, πολύ σιωπηλά και γρήγορα.

Αλλά όλοι το ξέρουν αυτό, κατά βάθος, και όμως σπεύδουν όλοι τους και πάλι, μόλις της Ζοζεφίνας της καπνίσει να τραγουδήσει κάπου, κάποια στιγμή.

Απ' αυτό θα μπορούσε να βγάλει κανείς το συμπέρασμα ότι η Ζοζεφίνα στέκεται σχεδόν έξω από το νόμο, ότι της επιτρέπεται να κάνει ό,τι θέλει, ακόμα και να βάζει τη ζωή του συνόλου σε κίνδυνο και πως τα πάντα της τα συγχωρούν. Αν ήταν πράγματι έτσι, τότε οι απαιτήσεις της Ζοζεφίνας θα ήταν πέρα για πέρα δικαιολογημένες, ναι, θα μπορούσε κανείς να το διακρίνει κατά κάποιο τρόπο σ' αυτή την ελευθερία που θα της έδινε ο Λαός, σ' αυτό το ασυνήθιστο - και σε κανέναν άλλον εκτός απ' αυτόν - δοσμένο δώρο, που στην πραγματικότητα καταργεί το νόμο, μια ομολογία πως ο Λαός, όπως ισχυρίζεται η Ζοζεφίνα, δεν την καταλαβαίνει, παρακολουθεί με ορθάνοιχτο στόμα δίχως ικανότητα κρίσης την τέχνη της, νιώθει ανάξιάς της, κι αυτό, λοιπόν, το κακό που δημιουργεί η Ζοζεφίνα, προσπαθεί να το εξισορροπήσει με μια, σ' αλήθεια, απεγνωσμένη προσπάθεια κι έτσι όπως η τέχνη της βρίσκεται πάνω από την ικανότητα αντίληψής του, έτσι τοποθετεί το πρόσωπό της και τις επιθυμίες της πάνω κι έξω από τη δικαιοδοσία του. Αυτό δεν είναι καθόλου μα καθόλου σωστό, ίσως ο Λαός να συνθηκολογεί για μερικά πράγματα πολύ γρήγορα μπροστά στη Ζοζεφίνα, αλλά εφόσον δε δέχεται να συνθηκολογήσει με κανέναν, δεν συνθηκολογεί ούτε και μ' αυτήν.

Εδώ και κάμποσον καιρό, ίσως από την αρχή της καλλιτεχνικής της καριέρας, η Ζοζεφίνα αγωνίζεται ν' απαλλαγεί από κάθε είδους εργασίας λόγω της προσφοράς της στο τραγούδι. Θα έπρεπε, με λίγα λόγια, να την απαλλάξει κανείς από τη φροντίδα για το καθημερινό ψωμί

και απ' όλα όσα είναι συνδεδεμένα με τον αγώνα μας για επιβίωση και, πιθανά, να τα φορτώσει στις πλάτες του Λαού σαν σύνολο.

Κάποιος που βιάζεται να ενθουσιαστεί - εμφανίστηκαν κάτι τέτοιοι - , θα μπορούσε ήδη και μόνο από την εξωφρενικότητα αυτής της απαίτησης, μ' ένα πνευματικό επίπεδο που είναι σε θέση βέβαια να συλλάβει μια τέτοια απαίτηση, να δικαιολογήσει την εσωτερική της αναγκαιότητα. Ο Λαός μας, όμως, βγάζει διαφορετικά συμπεράσματα και απορρίπτει ήρεμα αυτή την απαίτηση.

Ούτε και μπαίνει σε μεγάλο κόπο να αντικρούσει την αιτιολόγηση της αίτησης. Η Ζοζεφίνα, π.χ., ισχυρίζεται ότι η κούραση από τη δουλειά της κάνει κακό στη φωνή της και ότι, μάλιστα, η κούραση από τη δουλειά, είναι ελάχιστη σε σύγκριση μ' εκείνην του τραγουδιού, ότι της στερεί, όμως, τη δυνατότητα να ξεκουραστεί αρκετά, μετά το τραγούδι και να πάρει νέες δυνάμεις για το επόμενο τραγούδι. Είναι αναγκασμένη να γίνεται πτώμα από την κούραση, έτσι ώστε κάτω απ' αυτές τις συνθήκες να μην μπορεί να φτάσει ποτέ στο επίπεδο της ανώτατης απόδοσής της. Ο Λαός την ακούει και της στρίβει την πλάτη.

Αυτός ο τόσο εύκολα ευσυγκίνητος Λαός, μερικές φορές, παραμένει εντελώς απαθής. Η απόρριψη είναι μερικές φορές τόσο σκληρή, που απορεί ακόμα και η ίδια η Ζοζεφίνα, φαίνεται όμως να συμμορφώνεται, δουλεύει όπως πρέπει να δουλεύει, τραγουδάει όσο καλύτερα μπορεί, όλ' αυτά όμως για λίγον καιρό, μετά ξαναρχίζει τον αγώνα με καινούριες δυνάμεις και μάλιστα φαίνεται να έχει ένα απεριόριστο απόθεμα δυνάμεων.

Είναι, βέβαια, ξεκάθαρο ότι η Ζοζεφίνα δεν επιδιώκει στην πραγματικότητα αυτό που απαιτεί με λόγια. Είναι λογική, δεν αποφεύγει τη δουλειά, γενικά η αποφυγή της δουλειάς είναι κάτι άγνωστο σ' εμάς, ακόμα και αν γινόταν αποδεκτή η αίτησή της, δε θα ζούσε στα σίγουρα και πολύ διαφορετικά από πριν, η δουλειά της δε θα γινόταν με κανέναν τρόπο εμπόδιο στο τραγούδι της και το τραγούδι της στα σίγουρα δε θα γινόταν ωραιότερο - αυτό που επιδιώκει κυρίως είναι, λοιπόν, η δημόσια, η ξεκαθαρισμένη, η ανθεκτική στο χρόνο αναγνώριση της τέχνης της και το ανέβασμά της σε επίπεδα άπιαστα ως τα τώρα. Ενώ, όμως, σχεδόν όλα τα άλλα της φαίνονται εφικτά, αυτό της προβάλλει σκληροτράχηλη αντίσταση.

Ίσως έπρεπε να κατευθύνει την επίθεσή της από την αρχή κιόλας προς άλλη κατεύθυνση, ίσως να βλέπει τώρα και η ίδια το λάθος, αλλά

τώρα πια δεν μπορεί να κάνει πίσω, μια οπισθοχώρηση θα σήμαινε προδοσία κατά του εαυτού της. Τώρα πρέπει, μ' αυτή την απαίτηση, ή να σταθεί ή να πέσει. Εάν είχε πράγματι εχθρούς, όπως λέει, θα μπορούσαν να παρακολουθήσουν αυτό τον αγώνα διασκεδάζοντας, δίχως να χρειαστεί να σαλέψουν ούτε το μικρό τους δαχτυλάκι. Αλλά δεν έχει κανέναν εχθρό και όταν, αραιά και που, μερικοί της προβάλλουν κάποιες αντιρρήσεις, αυτός ο αγώνας δε διασκεδάζει κανέναν. Και τούτο συμβαίνει γιατί, στην πραγματικότητα, στην περίπτωση αυτή ο Λαός δείχνει την ψυχρή, δικαστική του στάση, κάτι που σ' εμάς πολύ σπάνια μπορεί να το παρατηρήσει κανείς. Ακόμα κι αν κάποιος θέλει να επιδοκιμάσει αυτή τη στάση, σ' αυτή την περίπτωση, στην απλή και μόνο σκέψη ότι ο Λαός θα μπορούσε να συμπεριφερθεί όμοια και σ' αυτόν κάποτε, του αποκλείει κάθε ευχαρίστηση.

Και δεν πρόκειται για το πράγμα αυτό καθαυτό, ούτε όσον αφορά την απόρριψη, μα ούτε σε ό,τι έχει σχέση με την απαίτηση, αλλά για το ότι ο Λαός μπορεί να αποφασίζει ενάντια σ' ένα σύντροφο έτσι αμείλικτα, ανερμήνευτα και αμετακίνητα και, μάλιστα, τόσο πιο αδέκαστα και αδιαπέραστα, όσο από την άλλη μεριά φροντίζει γι' αυτόν ακριβώς το σύντροφο πατρικά και μάλιστα κάτι παραπάνω από πατρικά, τον υπηρετεί ταπεινά.

Αν στεκόταν στη θέση του Λαού ένα και μοναδικό άτομο, θα μπορούσε κανείς να πιστέψει ότι αυτός ο άντρας υποχωρούσε όλον αυτό τον καιρό διαρκώς μπροστά στις απαιτήσεις της Ζοζεφίνας, με τη συνεχή και φλεγόμενη επιθυμία να δώσει τελικά ένα τέλος σ' αυτή την ανοχή. Είχε υποχωρήσει πολύ, σχεδόν υπεράνθρωπα, με την ακλόνητη πίστη ότι, παρ' όλ' αυτά, η υποχώρηση θα βρει τα σωστά της όρια. Ναι, είχε υποχωρήσει περισσότερο απ' όσο έπρεπε, μόνο και μόνο για να επιταχύνει την υπόθεση, μονάχα για να καλομάθει τη Ζοζεφίνα και να τη σπρώχνει σε νέες επιθυμίες, μέχρις ότου εκείνη δήλωσε πράγματι την τελευταία της απαίτηση. Και τότε εκείνος, φυσικά, επειδή ήταν προετοιμασμένος από καιρό, της έκανε την οριστική και αμετάκλητη απόρριψη.

Βέβαια, τα πράγματα δε γίνονται ακριβώς έτσι, ο Λαός δε χρειάζεται τέτοιες κατεργαριές, εκτός αυτού η λατρεία για τη Ζοζεφίνα είναι ειλικρινής και δοκιμασμένη και η απαίτηση της Ζοζεφίνας είναι τόσο μεγάλη, ώστε κάθε αμερόληπτο παιδί θα είχε προβλέψει από καιρό την έκβαση της υπόθεσης. Παρ' όλ' αυτά, μπορεί, ίσως, στη γνώμη που έχει

η Ζοζεφίνα για την υπόθεση, να συμβάλλουν επίσης τέτοιες υπόνοιες, που στον πόνο της απόρριψης να προσθέτουν μια πίκρα. Αλλά, ακόμα κι αν έχει τέτοιες υπόνοιες, δεν εγκαταλείπει τον αγώνα για χάρη τους. Τον τελευταίο καιρό, μάλιστα, ο αγώνας εντείνεται περισσότερο. Αν τον είχε εξασκήσει μέχρι τώρα μονάχα με λόγια, τώρα αρχίζει να χρησιμοποιεί άλλα μέσα, που, σύμφωνα με τη γνώμη της, είναι αποτελεσματικότερα, κατά τη δική μας γνώμη, όμως, πιο επικίνδυνα γι' αυτήν την ίδια.

Μερικοί πιστεύουν ότι η Ζοζεφίνα γίνεται τόσο ανυπόφορη, επειδή νιώθει ότι γερνάει, η φωνή της παρουσιάζει αδυναμίες και γι' αυτό βρίσκει ότι είναι πια καιρός να κάνει τον τελευταίο αγώνα για την αναγνώρισή της. Αυτό δεν το πιστεύω. Η Ζοζεφίνα δε θα ήταν Ζοζεφίνα αν αυτό ήταν αλήθεια. Γι' αυτή δεν υπάρχουν γηρατειά και καμιά αδυναμία στη φωνή της. Όταν απαιτεί κάτι, δεν το κάνει κάτω από την επίδραση εξωτερικών καταστάσεων, αλλά από μια εσωτερική συνέπεια. Προσπαθεί να φτάσει με το χέρι της στο ανώτατο στεφάνι, όχι επειδή αυτό βρίσκεται προς στιγμήν λίγο χαμηλότερα, αλλά επειδή είναι το ανώτερο. Αν εξαρτιόταν απ' αυτήν, θα το κρεμούσε ακόμα ψηλότερα. Αυτή η περιφρόνηση που δείχνει στις εξωτερικές δυσχέρειες δεν την εμποδίζει καθόλου να μεταχειρίζεται τα πιο αναξιοπρεπή μέσα. Αυτό είναι δικαίωμά της, χωρίς αμφιβολία.

Τι σημασία έχει, λοιπόν, πώς τα καταφέρνει; Ειδικά σ' αυτό τον κόσμο, που -όπως φαντάζεται η ίδια - ακριβώς τα τίμια μέσα είναι καταδικασμένα να αποτύχουν... Γι' αυτόν, ακριβώς, το λόγο μετακίνησε τον αγώνα για τα δίκια της από τον τομέα του τραγουδιού σ' έναν άλλο, λιγότερο πολύτιμο σ' εκείνην. Οι οπαδοί της διέδωσαν λόγια της στον κύκλο, σύμφωνα με τα οποία αισθάνεται πέρα για πέρα ικανή να τραγουδήσει έτσι, ώστε αυτό να είναι αληθινή απόλαυση για το Λαό σε όλα του τα στρώματα, μέχρι την πιο συνωμοτική αντιπολίτευση, αληθινή απόλαυση, όχι όπως την εννοεί ο Λαός, ο οποίος ισχυρίζεται ότι αισθάνεται αυτή την απόλαυση από πάντοτε με το τραγούδι της Ζοζεφίνας, αλλά ευχαρίστηση όπως την εννοεί η Ζοζεφίνα, σύμφωνα με τις απαιτήσεις της.

Αλλά εκείνη προσθέτει, αφού δεν μπορεί να κάνει το υψηλό, κάλπικο, και να κολακέψει τον συνηθισμένο άνθρωπο, πρέπει να παραμείνει το πράγμα όπως είναι. Κάπως αλλιώς, όμως, είναι με τον αγώνα της για την απαλλαγή από τη δουλειά. Αυτός εδώ είναι ένας

αγώνας για το τραγούδι της, αλλά εδώ δεν αγωνίζεται άμεσα με το πολύτιμο όπλο του τραγουδιού. Γι' αυτό κάθε μέσο που μεταχειρίζεται είναι καλό. Έτσι διαδόθηκε, π.χ., η φήμη ότι η Ζοζεφίνα σκοπεύει, αν δεν της ικανοποιήσουν τα αιτήματα, να μειώσει τις χρωματικές αποχρώσεις και στο τραγούδι της δεν έχω παρατηρήσει κάτι που να έχει σχέση με χρωματικές αποχρώσεις. Η Ζοζεφίνα όμως θέλει να μειώσει τις αποχρώσεις, προς το παρόν να μην τις καταργήσει τελείως, αλλά να τις περικόψει. Την απειλή της βέβαια την πραγματοποίησε δήθεν, αλλά τουλάχιστον δεν πρόσεξα καμιά διαφορά, κάνοντας σύγκριση με τις προηγούμενες παραστάσεις της.

Ο Λαός βέβαια, σαν σύνολο, είχε ακούσει όπως πάντοτε, δίχως να αναφερθεί καθόλου στις χρωματικές αποχρώσεις, και ούτε η αντιμετώπιση όσον αφορά τις απαιτήσεις της Ζοζεφίνας άλλαξε καθόλου. Η Ζοζεφίνα, εξάλλου, διαθέτει -όπως και στην εμφάνισή της αδιάψευστα, έτσι και στον τρόπο που σκέφτεται - κατιτί το πραγματικά χαριτωμένο: ύστερα από εκείνη τη συναυλία, λόγου χάρη, δήλωσε ότι είχε βρει την απόφασή της να μειώσει τις αποχρώσεις της πολύ σκληρή για το Λαό ή ξαφνική - ότι στις κατοπινές παραστάσεις θα τραγουδήσει χρησιμοποιώντας στο ακέραιο όλες τις χρωματικές της αποχρώσεις. Αλλά από την επόμενη κιόλας συναυλία φέρθηκε και πάλι διαφορετικά, τώρα πια είχε καταργήσει οριστικά τις πιο πλούσιες αποχρώσεις της και, ύστερα από μια για τη Ζοζεφίνα ευνοϊκή απόφαση, δεν επανήλθαν ποτέ πια.

Ο Λαός βέβαια δε δίνει βάση σ' όλες αυτές τις δηλώσεις, τις αποφάσεις και τις αλλαγές των αποφάσεων, όπως ένας ενήλικος δεν παίρνει τοις μετρητοίς τις φλυαρίες ενός παιδιού, εντελώς καλοπροαίρετα, αλλά αμετακίνητα.

Η Ζοζεφίνα, όμως, δεν το βάζει κάτω· έτσι, λοιπόν, ισχυρίστηκε τώρα τελευταία πως στη δουλειά της τραυματίστηκε στο πόδι κι έτσι δυσκολεύεται να στέκεται όρθια κατά τη διάρκεια του τραγουδιού. Κι επειδή μόνο όρθια μπορεί να τραγουδάει, πρέπει να μειώσει τον αριθμό των τραγουδιών. Παρ' όλο που κουτσαίνει και πρέπει να στηρίζεται στους θαυμαστές της, κανένας δεν πιστεύει σ' έναν πραγματικό τραυματισμό.

Ακόμα κι αν παραδεχτούμε την εξαιρετική ευαισθησία του μικρού της κορμιού, δεν παύουμε να είμαστε ένας εργατικός Λαός και η Ζοζεφίνα ανήκει επίσης σ' αυτόν. Αν όμως βάζαμε σκοπό να

κουτσαίναμε με την παραμικρή γρατσουινιά, δε θα έκανε τίποτ' άλλο αυτός ο Λαός από το να κουτσαίνει. Αλλά όσο κι αν αφήνεται να τη μεταφέρουν σαν παράλυτη, όσο κι αν ποζάρει σ' αυτή την αξιολύπητη κατάσταση πιο συχνά από άλλοτε, ο Λαός ακούει το τραγούδι της μ' ευγνωμοσύνη και συνεπαρμένος όπως πριν, εξαιτίας όμως των περικοπών που έχει κάνει, κρατάει όσο το δυνατό μεγαλύτερη ησυχία. Επειδή αυτή δε γίνεται να κουτσαίνει συνέχεια, σκαρώνει κάτι άλλο, προσποιείται μεγάλη κούραση, δυσθυμία, εξάντληση, έτσι που, εκτός από τη συναυλία, βλέπουμε και θέατρο.

Πίσω από τη Ζοζεφίνα, διακρίνουμε τους θαυμαστές της, που την παρακαλούν και την ικετεύουν να τραγουδήσει. Αυτή θα το έκανε ευχαρίστως, αλλά δεν μπορεί. Την παρηγορούν, της κάνουν κομπλιμέντα, τη φέρνουν στην από τα πριν διαλεγμένη θέση, εκεί που πρέπει να τραγουδήσει. Τελικά, εκείνη, υποχωρεί, με αμφίβολα δάκρυα στα μάτια, καθώς όμως αρχίζει να τραγουδάει, συγκεντρώνοντας προφανώς τις τελευταίες της δυνάμεις, άτονη, με τα χέρια, όχι όπως παλιά προτεταμένα, αλλά κρεμασμένα στα πλάγια του κορμιού σαν παράλυτα, τότε σχηματίζει κανείς την εντύπωση ότι είναι λίγο κοντά.

Καθώς, λοιπόν, εκείνη επιχειρεί ν' αρχίσει να κοντοστέκεται, δεν μπορεί να πάρει ανάσα, μια αθέλητη κίνηση του κεφαλιού φανερώνει την κατάστασή της και, τελικά, σωριάζεται κάτω φαρδιά πλατιά, εμπρός στα μάτια μας. Κατόπιν όμως, βέβαια, πετάγεται πάνω κι αρχίζει το τραγούδι, νομίζω όχι και πολύ διαφορετικό από άλλοτε.

Ίσως, αν κανείς έχει πολύ ευαίσθητο αυτί για λεπτότατες αποχρώσεις, διακρίνει μιαν ασυνήθιστη έξαψη, που, όμως, μονάχα καλό κάνει στην όλη υπόθεση. Και, στο τέλος, αυτή είναι μάλιστα λιγότερο κουρασμένη από πριν, με σιγουριά στο βάδισμα, όσο μπορεί κανείς να ονομάσει έτσι τα γρήγορα, μικρά πηδηματάκια της. Απομακρύνεται, αρνούμενη την παραμικρή βοήθεια από τους θαυμαστές της και εξετάζει με κρύο βλέμμα το πλήθος, που της ανοίγει με σεβασμό το δρόμο.

Έτσι γινόταν τελευταία, το νεότερο όμως είναι ότι για ένα διάστημα, που περιμέναμε πώς και πώς το τραγούδι της, είχε χαθεί από το πρόσωπο της γης. Δεν την ψάχνανε να τη βρουνε μονάχα οι θαυμαστές της, πολλοί μπήκαν στην υπηρεσία της αναζήτησης μάταια. Η Ζοζεφίνα εξαφανίστηκε, δε θέλει να τραγουδήσει, δε δέχεται να την παρακαλέσουν γι' αυτό, μας εγκατέλειψε οριστικά. Παράξενο, πόσο λάθος το αντιμετωπίζει η έξυπνη, τόσο λανθασμένα, έτσι ώστε θα μπορούσε

κανείς να πιστέψει πως δενυπολογίζει καθόλου, αλλά σέρνεται από την τύχη της, που στον κόσμο της μονάχα θλιβερή μπορεί να είναι. Από μόνη της αποφεύγει το τραγούδι, μοναχή της καταστρέφει τη δύναμη που απόκτησε πάνω στις ψυχές. Πώς μπόρεσε ν' αποχτήσει αυτή τη δύναμη, αφού ξέρει τόσο λίγο αυτές τις ψυχές; Κρύβεται και δεν τραγουδάει, αλλά ο Λαός ήρεμος, δίχως φανερή απογοήτευση, κυριαρχικός - μια ήσυχη μάζα που, κυριολεκτικά, ακόμα κι αν η εξωτερική εμφάνιση δείχνει το αντίθετο, δώρα μονάχα κάνει, δεν μπορεί να λάβει ποτέ, ούτε και από τη Ζοζεφίνα -, αυτός ο Λαός εξακολουθεί να τραβάει το δρόμο του.

Για τη Ζοζεφίνα όμως θ' αρχίσει η αντίστροφη μέτρηση της πτώσης.

Σε λίγο θα έρθει ο καιρός που θ' ακουστεί το τελευταίο της σφύριγμα και θα σβήσει. Αυτή είναι ένα μικρό επεισόδιο στην αιώνια ιστορία του Λαού μας και ο Λαός θα ξεπεράσει την απώλεια. Δε θα είναι βέβαια και πολύ εύκολο. Πώς θα γίνονται οι συγκεντρώσεις μας μέσα στην απόλυτη σιγή; Μήπως, όμως, δεν ήταν σιωπηλές και με τη Ζοζεφίνα; Ήταν το πραγματικό της σφύριγμα πιο δυνατό και ζωντανό απ' ό,τι θα είναι η ανάμνηση γι' αυτό;

Ήτανε άραγε, όταν βρισκόταν στις μεγάλες της στιγμές, κάτι πιο πολύ από μian απλή ανάμνηση; Μήπως, μάλλον, ο λαός με τη σοφία του δεν είχε τοποθετήσει τόσο ψηλά το τραγούδι της Ζοζεφίνας, γιατί με τη δύναμη που είχε, έτσι κι αλλιώς, δεν μπορούσε να χαθεί;

Ίσως, λοιπόν, να μη στερηθούμε και πολλά πράγματα, αλλά η Ζοζεφίνα, λυτρωμένη από τα γήινα βάσανα, που κατά τη γνώμη της είναι γραμμένα, θα χαθεί χαρούμενη μέσα στο πλήθος, μέσα στο αμέτρητο πλήθος των ηρώων μας και σύντομα, επειδή εμείς δεν κρατάμε ιστορικά αρχεία, θα ξεχαστεί, όλο και πιο λυτρωμένη, όπως όλα της τ' αδέρφια.